

*Метафизическо и постметафизическо мислене
Metaphysical and Post-Metaphysical Thinking*

ЩО Е ПОСТМЕТАФИЗИЧЕСКО МИСЛЕНЕ?

Ангел Стефанов

Институт за изследване на обществата и знанието към БАН

Резюме. Тази работа е резултат от мое изказване на семинара „Метафизическо и постметафизическо мислене“, организиран от катедра „Философия“ на ЮЗУ „Неофит Рилски“, 15 май 2013 г., Благоевград. Целта е да се представят аргументи за следните две тези. Първата е, че за заявки за постметафизическо мислене може да се говори още преди явното повдигане на темата от Ю. Хабермас в края на 80-те години на миналия век и че във връзка с това можем да говорим за различни типове заявки за постметафизическо мислене. Втората ми теза е, че тези заявки, макар и да носят ясно послание, носят и пукнатини в своята аргументация.

Keywords: postmetaphysical thinking, reason

Целта, която си поставям тук, е да представя аргументи за следните две тези. Първата е, че за заявки за постметафизическо мислене може да се говори още преди ковачът на тази фраза да я е поставил като маркер за своето метафилософско разглеждане и че във връзка с този факт *можем да говорим за различни типове заявки за постметафизическо мислене*. Втората ми теза е, че *тези заявки, макар и да носят ясно послание, носят и пукнатини в своята аргументация*.

Ако подходим хронологично, можем да кажем, че преди самият израз „постметафизическо мислене“ да е употребен от Юрген Хабермас в едноименния му сборник с есета (Habermas, 1992), за такъв тип мислене говори още Огюст Конт в своя *Трактат върху позитивния дух* (Конт, 2000). Макар и да не употребява точно самия израз, той влага в така наречения от него закон за развитие на философското мислене именно смисъла на постметафизичен обрат, водещ до установяване на позитивна философия (Конт, 2000: 6).

Още при т. нар. пръв позитивизъм се виждат една постметафизична и една антиметафизична тенденция. Първата е постановката за постепенното стесняване на тематичния периметър на метафизиката в полза на тематичния обхват на фундаменталните частни науки. Втората тенденция, доразвита особено от третия позитивизъм, е отстояването на тезата за смисловата безсъдържателност на метафизичните понятия, или онтологични същности, както самият Конт

ги назовава. Такава „същина“ е например причината за поява на едни явления след други, която Конт определя като непостижима, а оттам и понятието за нея – като безсмислено: „С една дума, основната революция, която характеризира мъжествеността на нашия разум, се заключава по същество в повсеместното заместване на непостижимото определяне на причините в собствения смисъл на думата с простото търсене на *законите*, сиреч постоянните връзки, които съществуват между наблюдаваните явления“ (Конт, 2000: 19).

В т. нар. „Стар предговор към „Анти-Дюринг““ Енгелс защитава диалектиката, независимо от декларацията относно мистифицираната форма, в която Хегел я представя. „Няма друг изход – твърди той, – за да се постигне теоретична яснота в природознанието, освен връщането в една или друга форма от метафизическото към диалектическото мислене“ (Енгелс, 1975: 56). Така в марксистическата философия се утвърждава виждането, че метафизическото мислене е антидиалектично и затова следва да бъде изоставено както от философията, така и от теоретичната наука.

Няма да се спирам върху тези очертавания на постметафизическо мислене, защото те са повече или по-малко известни. Достатъчно е да отбележа, че в подкрепа на първата ми теза те са наистина различни заявки за такова философско мислене. Но в съгласие с втората теза са видими и пукнатините в тяхната теоретична претенция. Независимо че след своя методологичен залез към средата на миналия век неопозитивизмът събра върху себе си повече критики, отколкото му се полагаха, той наистина ги привличаше чрез антиметафизичната си нагласа, отразила се най-вече в опита за една оскъдна откъм извънемпиричен смисъл реконструкция на теоретичните системи.

Разлъчването на диалектиката от метафизиката при втория пример едва ли можеше да се осъществи, въпреки утвърдената и добре спазвана езикова традиция в това отношение, понеже самото диалектико-материалистическо онтологизиране се осланияше на категории, покриващи се или родствени на добрата стара Аристотелова концептуалност, макар и обгърната от трите известни закона на диалектиката.

Да преминем към защитника на постметафизическото мислене – Юрген Хабермас. Тук ще имам пред очи някои мисли от първите есета на сборната му книга *Постметафизическото мислене* (Habermas, 1992)¹⁾ както и на компилираното преводно издание на български под надслов *Морал, право и демокрация* (Хабермас, 1999).

Какво подтиква Хабермас да опита да обоснове постметафизическия характер на съвременната философия или на философския стил след т. нар. от Лиотар големи наративи?

Той тръгва от едно метаемпирично разглеждане, сиреч от преглед на самообявилите се пост-еди-какви си учения: „Съвременните философи също така отбелязват своите сбогувания. Членовете на една група наричат себе си поста-

налитични философи, други наричат себе си постструктуралисти или постмарксисти. Фактът, че феноменолозите все още не са дошли при своя собствен „пост-изъм“, ги прави почти подозрителни“ (Habermas, 1992: 3). Но независимо от границите между философските школи, според Хабермас има четири движещи сили, по които се носи философстването през XX век. Това са следните четири теми на мислене, бележещи разрив във философската традиция от Античността насам: постметафизичното мислене, езиковият обрат, ситуирането на разума и преобръщането на примата между теория и практика.

Макар и да звучи странно, „първата тема на мислене“ – постметафизическото мислене – се разглежда от нашия автор не в контекст, противопоставящ в определен смисъл метафизическото на постметафизическото мислене като нов тип философско мислене, а се осветлява единствено като отказ от преклонението на философията пред работещите теории на емпиричната наука. Това е всъщност отказ от преклонение към тоталността на теорията в качеството ѝ на познавателна система. Ключовата теза на Хабермас тук е за новата роля на процедурната рационалност в познавателния процес, която определя дали едно научно твърдение е вярно, или не (Habermas, 1992: 6). Тази теза е характерна за закрепващия се по време на написването на неговата книга постмодернизъм, който обаче така и не можа да пребори реалисткия фундамент на рефлектиращите върху научното познание философи, независимо от силните релативистки протуберанси във философията на науката. По-скоро отношение към очертаване на постметафизическо мислене има „третата тема на мислене“, която през онтологично и антропологично ориентираната феноменология „ограбва разума от неговите класически атрибути“ (пак там: 7) и го ситуира в исторично, езиково и телесно обкръжение. Така се стига до претенцията за орязване на правата на разума и до заявката, както ще видим по-нататък, че философията престава да бъде „пазител на рационалността“.

При метаемпиричния си преглед на философски школи и теми на мислене през XX век Хабермас е повлиян от колеги по перо, като Рорти например. Освен че на някои места Хабермас го споменава одобрително, но и собственият му стил понякога наподобява този на Рорти. „Майсторите на философската мисъл се оказаха дискредитирани“ – пише Хабермас. „За Хегел това важи отдавна. През 40-те години Попър го изобличи като враг на отвореното общество. Същото постоянно се е отнасяло и за Маркс. Напоследък, през 70-те години, новите философи се отрекоха от него като от лъжлив пророк. Днес дори Кант е сполетян от същата съдба. Ако разбирам правилно, той за пръв път е третиран като философски наставник, т. е. като жрец на една фалшива парадигма, от чиято интелектуална принуда трябва да се изтръгнем“ (Хабермас, 1999: 7). И така, Кант смело бива обявен за фундаменталист, а Хегел – за абсолютист, чиито „фалшиви парадигми“ трябва да изоставим. Горките немски класици на философията!

Макар и мета-, емпиричният поглед е емпиричен и като такъв той не може да послужи като теоретична отправка за аргументацията на едно постметафизическо мислене. Затова Хабермас прибегва до нещо, което трябва да послужи за теоретико-нормативна аргументация. Нека бегло надникнем в нея във връзка с Кант. За каква „фалшива парадигма“ говори Хабермас, за каква „интелектуална принуда, от която трябва да се изтръгнем“?

Ето обаче какво се получава. Един кратък абзац, в чието начало повторно се декларира, че Кант е дискредитиран като майстор на философията, завършва с обещание за разкриване на аспектите, в които Кантовото философско призвание се струвало на Хабермас *проблематично*. Е, питам се тук, ако някакви аспекти от нечия философия ми се струват проблематични, нима трябва гордо да заявявам, че нейният начинател е дискредитиран философски майстор? Нима ако имам съмнения например относно някои аспекти от Платоновия свят на идеите, бих си позволил да го обявя за дискредитиран философ? Това би прозвучало кошунствено за ушите дори на един студент второкурсник, но имам предчувствието, че такова твърдение би било факт, стига Платон да беше съвременник на Кант и Хегел, а не философски жалон на една отдавна отминала антична епоха. Радетелите на постметафизическото мислене, изглежда, не искат да отнемат философския блясък на тази горда на метафизични идеи епоха, понеже имат пред очи други крупни жертви, представители на по-близо в исторически план европейско метафизициране. Но какви са според Хабермас ония два философски аспекта, в които Кантовото философско призвание се показвало проблематично?

Първият от тях бил „фундаментализмът в теория на познанието“, поради което Кант бил разчитал на някакво познание преди познанието, полагал някаква „собствена област на действие“ между своята философия и науката и я разработвал благодарение на владетелските си функции (Хабермас, 1999: 8). Учудващо е, че такива приказки излизат от перото на един твърде компетентен философски писател като Хабермас, който отлично познава, а и на места съвсем добросъвестно представя Кантовото наследство. Доколко Кант обаче, с цялата си трансцендентална предпазливост към измислянето на онтологични реалии, проявява владетелски функции към науката, а философията му играе ролята на „разпоредител за местата на науките“, оставям на съда на непредубедените историци на философията.

Другият аспект, предизвикващ съмнения за проблематичност, е онази теория на модерността, основана върху Кантовото понятие за формален и вътрешнодиференциран разум. Да, Кант диференцира наистина сферите на валидност на спекулативния и на практическия разум, проблем за тяхното единение може и да стои, но дали подобна констатация за проблематичност трябва да се отъждествява с безапелационното обвинение в дискредитиране на философското майсторство?

Така се стига до извода, че философията трябва да престане да бъде „пазител на рационалността“. Този извод обаче е плашещ за Хабермас, поради което той поема по някакъв среден път, по пътя на олекотената философска рационалност, криволичещ между изявената претенция за необходима разумност при правенето на философия и декларацията за нейната терапевтична роля, подсказана на Рорти най-вероятно от Витгенщайн. Както знаем обаче, той безславно се оттегли от спора си с К. Попър относно наличието на философски проблеми, независимо че е бил въоръжен с ръжен в ръката. И така, според Хабермас (1999: 11) философията „може и е длъжна да запази претенцията си за разумност в по-скромните функции на наместник (Platzhalter) и интерпретатор“.

Сега въпросът пред нас може да се постави така: нима орязаният във фундаменталистките си претенции разум може или трябва да започне да страни от метафизическото мислене?

Че разумът, дори и ненакърнен в претенциите си, може да се примамва по релятивистки възгледи и феноменалистски теории, загърбили всякакъв опит за теоретично обосноваване, е нещо, което едва ли би смутило някой „майстор“ в история на философията. Така че оставаме при второто питане: дали орязаният във фундаменталистките си и абсолютистки претенции разум трябва да е подвластен единствено на постметафизическо мислене?

Тук скромното ми мнение ме води до отрицателен отговор. Защото самата мисъл за философски разум, орязан от своето абсолютистко притезание, е своеобразно прикриване на недоразумение. Дори и най-лежерната философия, поставяща на равна нога всички възможни дискурси като комуникативни модуси, има претенция за всеобщност на своето послание. Но щом това е така, трябва да признаем, че дори орязаният във философското си мислене разум, доколкото то е философско, не би могъл да се откаже от стремежа си към пълнота и завършеност. Ако обявим подобен стремеж за неметафизичен, то тогава можем да търсим и положителен отговор на питането си. Пък и модерните именування (каквото е и самият израз „постметафизическо мислене“) понасят всякакви тълкувания.

Днес някои млади философи се увличат по правене на битийно фундирана метафизика, която някак си се смушават да назоват метафизика, защото последното съществително им се чини да обозначава остаряло майсторене на философия. Така те охотно препращат заниманието с метафизика към правене на аналитична философия, от което се чуждеят, а за себе си оставят заниманието с автентично философстване, сиреч с търсене на път към досег с битието. Този път се прокарва, разбира се, чрез някаква културно установена езикова употреба, която има живот от и в самата себе си. Но както те сами признават, „обърната към езика, философията открива, че битие се изказва не само по множество начини, но смисълът на битие-въобще в различните

езици може да бъде мислен и разбираан различно⁴²). По пътя на това дълбинно херменевтично онтологизиране аз искрено им желая успех. Знайно е, че пътищата и езиците на метафизиката са различни, и всеки мъдър неин почитател би могъл да избере един от тях.

БЕЛЕЖКИ

1. Тази книга е превод с малки изменения на първоначалния авторов сборник (Habermas, 1988).
2. Турлаков, Николай (2013). Частна кореспонденция.

ЛИТЕРАТУРА

- Енгелс, Фридрих (1975). *Диалектика на природата*. София: Партиздат.
- Конт, Огюст (2000). *Трактат върху позитивния дух*. София: Сонм.
- Хабермас, Юрген (1999). *Морал, право и демокрация*. София: Дом на науките за човека и обществото.
- Habermas, Jürgen (1988). *Nachmetaphysisches Denken: Philosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main: SuhrkampVerlag.
- Habermas, Jürgen (1992). *Postmetaphysical Thinking*. Massachusetts Institute of Technology (translated by William Mark Hohengarten).

WHAT IS THIS POST-METAPHYSICAL THINKING?

Abstract. This essay appeared as a result of my participation at the seminar „Metaphysical and Post-metaphysical Thinking“, organized by the philosophical department of South-West University „Neophit Rilski“, 15th of May, Blagoevgrad. The aim is arguments to be presented for the following two statements. The first one is that claims for post-metaphysical thinking had been made before the explicit raising of this theme by J. Habermas in the end of the 80-ies of the 20th century, and that we can speak to this effect about different claims for post-metaphysical thinking. The second statement is that those claims, even if conveying clear messages, also convey flaws in their argumentation.

Prof. Anguel Stefanov, D. Sc.

✉ Bulgarian Academy of Sciences
Institute for the Study of Societies and Knowledge
13A, Moskovska Str.
1000 Sofia, Bulgaria
E-mail: angstefanov@abv.bg